

3. Лагутин И. Б. Система организации бюджетного контроля в Российской Федерации : монография / И. Б. Лагутин. – Курск : Юго-Зап. гос. ун-т, 2012. – 180 с.
4. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів / Рахункова палата України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua>.
5. Максимова В. Ф. Сутність державного аудиту / В. Ф. Максимова, Ю. Б. Слободяник // Бізнесінформ. – № 11. – 2013. – С. 319–323.
6. Степашин С. В. Конституционный аудит / С. В. Степашин. – М. : Наука, 2006. – 816 с. – (Экономика и социология знания).
7. Шалімова Н. С. Соціально-економічні аспекти аудиту: теорія і практика : монографія / Н. С. Шалімова. – Кіровоград : ТОВ “ІмексЛТД”, 2012. – 672 с.
8. Flint D. Philosophy and principles of auditing / D. Flint. – Hampshire : Macmillan Education Ltd, 1988.

Obolenskyi O. Yu., Obushna N. I. Public Audit: objectives and economic content.

In the article the necessity of establishing the institute of public audit in the modernization of public administration in Ukraine, elaborated its economic substance. On this basis defined approaches to public audit and characterized its target components.

Key words: audit, public audit, public administration, public audit, public resources, social values.

Надійшла до редколегії 19.02.2015 р.

УДК 351.82:631.1

Ю. О. Ульяновченко,

д.держ.упр., доц.,

*доцент кафедри економічної політики та менеджменту ХарPI НАДУ,
м. Харків*

ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ КЛАСТЕРІВ

Досліджено концептуальні підходи державного стимулювання розвитку аграрних кластерів. Уточнено сутність аграрних кластерів, їх функції та визначено можливості застосування кластерної політики в аграрній сфері.

Ключові слова: аграрний кластер, кластерна політика, конкурентне середовище, оцінка ефективності кластера.

Сучасні аграрні кластери є надскладними відкритими системами, пов'язаними інтенсивною динамічною взаємодією й обміном ресурсами, інформацією тощо. Зв'язки в цих системах є нелінійними, багатовимірними, зі складними процесами, критичними та хаотичними режимами. Регулювання таких динамічних систем, яким є кластери, методами централізованого зовнішнього впливу є неможливим навіть на теоретичному рівні. Важливе завдання державного управління полягає в розробці та використанні цільового впливу на процеси самоорганізації у складних динамічних системах координуванням внутрішніх важелів взаємодії. І чим складніша кластерна система, тим вище рівень процесів її регулювання.

Концептуальною ідеєю формування аграрного кластера є перехід до нової форми взаємовідносин підприємств і влади; орієнтація на розвиток кооперації між учасниками кластера; розуміння конкуренції не як “боротьби за існування”, а як “взаємовигідного партнерства”; посилення процесів передавання знань і досвіду; застосування принципу “нам тут жити” тощо.

Проблемами розвитку кластерів та кластерних підходів займаються в різних країнах вже протягом останніх 20-ти років. Сучасний досвід стимулювання розвитку кластерів знайшов своє відображення в працях зарубіжних авторів: Т. Андерссона, А. Маршалла, М. Портера, М. Енрайта, А. Якобса та ін. Серед українських вчених варто виділити праці М. Войнаренка, В. Гейця, С. Соколенка, В. Федоренка та інші. У роботах цих авторів висвітлюються проблеми організації та управління кластерами; конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг; визначення ефективності діяльності кластерів та їх вплив на соціально-економічний розвиток країни в цілому.

Метою статті є обґрунтування підходів державного стимулювання розвитку аграрних кластерів.

Сучасний етап розвитку економіки України є трансформаційним. Це характеризується монополізацією економіки та високим рівнем корумпованості, нерозвиненістю громадянського суспільства та тим, що майже всі ідентифіковані кластери в Україні є лише потенційними, а не реальними. На наш погляд, створенню реальних аграрних кластерів в Україні перешкоджає відсутність механізмів співпраці між конкуруючими підприємствами в різних аспектах діяльності, а саме: розробці та впровадженні інновацій; збуту продукції; співпраці із закладами освіти та органами державної влади; у перевагах кластерних відносин; державно-приватного співробітництва; невміння налагодження співпраці з місцевими органами влади; відсутність законодавчої бази для регулювання партнерських відносин між державою та бізнесом; відсутність можливості створення некомерційних організації для координації діяльності аграрних кластерів.

Формування аграрного кластера – це досить тривалий процес, який передбачає значні зусилля з боку багатьох суб'єктів. І важливим є не питання принципової участі або неучасті держави (і навіть не масштаб такої участі), а вибір тих сфер, в яких державі доцільно проявити свою активність і використати інструменти регулювання. Роль державних і регіональних органів влади в активізації та розвитку кластера є вирішальною. Формування кластера можна визначити як поєднання еволюційної (інерції) та цілеспрямованої перетворюючої дії [4].

У результаті дослідження теоретичних аспектів формування кластерних систем з урахуванням їх недоліків і переваг нами було розроблено комплексну методику ідентифікації та формування аграрних кластерів, яка побудована на принципі послідовної зміни відповідних етапів у цих процесах (рис. 1). На кожному етапі має здійснюватися державна підтримка кластерних ініціатив, а формування аграрного кластера – бути пов'язаним зі стратегією соціально-економічного розвитку регіону.

Комплексну методику ідентифікації та формування аграрних кластерів можна умовно поділити на три частини: дослідну, програмно-методологічну, організаційну.

У дослідній частині доводиться необхідність використання кластерного підходу, аналізується стан продовольчої безпеки держави, виявляються можливі та вже існуючі аграрні кластери, досліджується конкурентне середовище та наявні ресурси, обґрунтовуються переваги та виявляються загрози для усіх учасників від використання кластерної форми.

Програмно-методологічна частина передбачає формування мети створення аграрного кластера; визначення кола учасників і споживачів його продукції; розробку організаційної структури аграрного кластера та визначення взаємовідносин його учасників і зовнішнього середовища; обґрунтування соціально-економічної доцільності аграрного кластера та ступеня його взаємодії з органами державної

влади; визначення соціально-економічної ефективності та розробку довгострокової програми розвитку аграрного кластера.

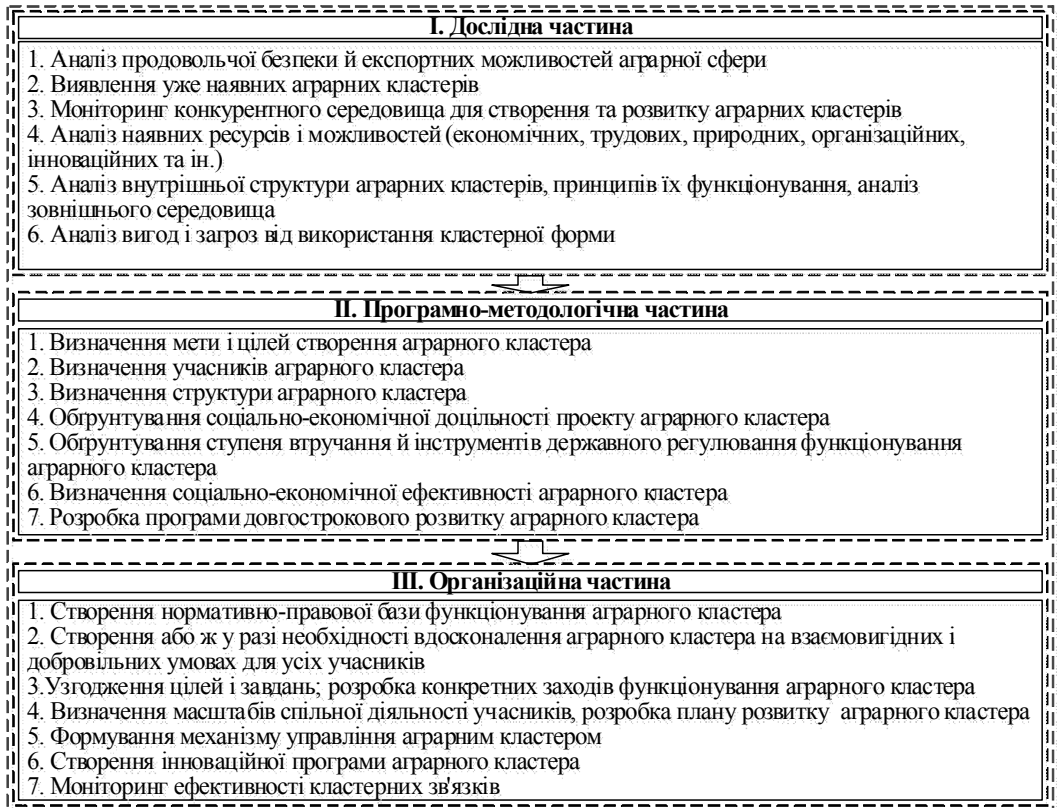

Рис. 1. Комплексна методика ідентифікації та формування аграрних кластерів

Організаційна частина передбачає створення нормативно-правової бази для функціонування аграрного кластера; узгодження цілей і завдань учасників кластера; розробку заходів для успішного функціонування аграрного кластера; визначення масштабів спільної діяльності та можливих позитивних і негативних екстерналій; розробку плану діяльності аграрного кластера; формування механізму управління аграрним кластером; моніторинг ефективності зв'язків між учасниками аграрного кластера та визначення загального ефекту діяльності.

Розглянувши концептуальні підходи до формування аграрної кластерної політики та узагальнивши інтерпретацію аграрного кластера не тільки як механізму переходу до нового соціокультурного укладу, а й як способу формування ресурсів для подальшого соціально-економічного розвитку аграрної сфери, необхідно враховувати серйозні проблеми та ризики, пов'язані з розвитком аграрних кластерів. Зокрема, включення національних підприємств аграрного кластера до глобальних мереж, керованих міжнародними корпораціями, призводить до заміщення локальних систем глобальними.

Аграрний кластер може стати тією організаційною формою у відносинах між державою та ринком, яка найбільше сприятиме становленню нормальних, цивілізованих взаємовідносин, знівелює розрив між наукою та виробництвом, забезпечить усвідомлення соціальної відповідальності кожного окремого підприємства та може стати фундаментом побудови цивілізованого громадянського суспільства.

Серед найбільш суттєвих характеристик аграрного кластера як специфічного об'єкта державного регулювання є така характеристика: для одержання синергетичного ефекту від аграрного кластера необхідна наявність функціональних зв'язків (учасники аграрного кластера функціонально один одного доповнюють); технологічні зв'язки встановлюються між учасниками аграрного кластера у вертикальному та горизонтальному напрямках. Якщо розміри аграрного кластера достатні для реалізації конкурентної переваги, то державі немає потреби сконцентрувати увагу на посиленні горизонтальної співпраці. В інших випадках державний вплив на посилення горизонтальної співпраці в аграрній сфері доречний і обмеженням може виступати лише рівень монополізації аграрного ринку.

Підприємства, які входять до аграрного кластера, мають багато спільних потреб і можливостей; діяльність підприємств обмежена однаковими чинниками, які перешкоджають підвищенню продуктивності праці та розвитку. Об'єднання групи компаній та організацій в аграрний кластер дозволяє виявити сприятливі можливості для координації дій та інтеграції у площині загальних інтересів, оскільки аграрний кластер забезпечує можливість ведення конструктивного й ефективного діалогу між спорідненими компаніями та постачальниками, а також використання інфраструктури загального призначення. Більше того, інвестиції, спрямовані на поліпшення умов функціонування аграрного кластера, мають синергетичний вплив практично на усіх його учасників.

Проаналізувавши досвід формування дійових кластерних структур, можна виділити основні характеристики аграрного кластера:

- наявність групи взаємопов'язаних компаній. В їх структурі виділяється одне або декілька великих підприємств – лідерів, які утворюють центр (ядро) та визначають довгострокову стратегію кластера (ядром аграрного кластера може бути як велике аграрне підприємство, так і підприємство переробної галузі);

- географічна локалізація. Масштаби аграрного кластера можуть варіювати від одного міста або регіону до країни в цілому або декількох сусідніх країн;

- кооперація підприємств аграрного кластера. Кластер характеризується стійкістю господарських зв'язків і домінуючим їх значенням для більшості учасників кластера. В аграрний кластер входять підприємства різних галузей, які технологічно пов'язані один з одним та спеціалізуються на виробництві основних і супутніх товарів або послуг;

- конкуренція усередині аграрного кластера. Її збереження є ключовим елементом концепції кластерів. Це спонукає їх учасників до постійного вдосконалення своєї діяльності та до інноваційного пошуку;

- інноваційна спрямованість аграрного кластера. Учасники кластера здатні швидко реагувати на потреби покупців, мають доступ до нових технологій усередині кластера, кооперуються для здійснення науково-дослідних робіт; конкурентний тиск стимулює підприємства до створення інновацій;

- взаємозв'язок інтересів підприємств аграрного кластера та регіону.

Додаткові синергетичні ефекти для підприємств кластера можливі лише за умови дотримання інтересів регіонів їх знаходження та стратегічних пріоритетів кластера.

Учасниками аграрного кластера можуть бути: аграрні підприємства; підприємства машинобудування; переробні підприємства харчової індустрії; аграрні інтегровані комплекси; консалтингові організації; наукові інститути, освітні установи; законодавчі інститути; органи влади; фінансові інститути тощо.

Для формування ефективного механізму державного регулювання діяльності аграрних кластерів необхідно:

– створити умовно формалізовану структуровану модель для державного регулювання, виділивши певні елементи та характеристики, які визначають специфічні відносини в аграрному кластері;

– розділити рівні відповідальності елементів кластера, виділити групи елементів, які підлягають впливу управлінських рішень стратегічного, тактичного й оперативного характеру; здійснити декомпозицію підсистеми кластера, визначити загальні та специфічні функції регулювання, базові принципи та методи одержання, обробки й аналізу вихідної інформації для розробки управляючих впливів.

Розглядаючи аграрний кластер як структурний об'єкт, можна виділити чотири основних рівні його регулювання: держава, область, місто, район. Кожний рівень має системи, які здійснюють функції регулювання: це прогнозування, планування, організація, мотивація, інновація, інформація, соціальний розвиток, контроль. Ці функції реалізуються за допомогою цільових підсистем: регулювання виробництва продукції, регулювання використання ресурсів, регулювання якості продукції, регулювання екологічної безпеки, регулювання соціально-економічного розвитку. Ці підсистеми характерні для більшості регіональних аграрних кластерів і є постійною частиною. До складу цільових підсистем можуть входити підсистеми управління спеціальними державними, регіональними та міжрегіональними програмами, які є змінною частиною підсистем цільового управління. Конкретний склад підсистем для кожного аграрного кластера визначається з урахуванням його рівня, масштабу, спеціалізації й інших особливостей.

Можна стверджувати, що аграрний кластер являє собою групу взаємопов'язаних локально сконцентрованих органів управління, організацій і підприємств різних форм, об'єднаних спільними інтересами та стратегічною метою забезпечення не тільки дійового конкурентного середовища в аграрній сфері, а й соціального покращання у певному регіоні.

Отже, поряд з економічним розвитком однією з основних ідей аграрного кластера є поліпшення якості життя населення, а також підвищення ефективності діяльності учасників аграрного кластера на засадах кооперації та співробітництва. Завдяки використанню ресурсного, управлінського й інтелектуального потенціалу елементів аграрного кластера та механізму взаємовідносин його учасників виявляється синергетичний ефект, що дозволяє збільшити результативність діяльності кожної структури.

Суть формування аграрного кластера виражається у відмові від вертикальної ієрархії в управлінні й у переході до горизонтальних взаємозв'язків, у використанні незалежних господарських суб'єктів замість функціональних структур і – в заміні адміністративних відносин договірними. Відмова ж від галузевого підходу у системі державного управління соціально-економічною сферою неможлива через специфіку бюрократичної організації влади. Концепція сталого соціально-економічного розвитку базується на ідеї, що на якість життя людей і на стан суспільства впливає сукупність соціальних, економічних й екологічних факторів [2].

Отже, необхідним є раціональне поєднання в управлінні соціально-економічною сферою як традиційного галузевого, так і кластерного підходів.

Безумовно, треба погодитися з тим, що з формуванням аграрного кластера в регіоні буде забезпечено якісну підготовку кадрів, розвиток наукомістких виробництв, широке впровадження новітніх наукових досліджень і розробок; підвищення якості освіти та медичної допомоги, послуг у сфері культури.

Незважаючи на те, що кластерний підхід є досить ефективним інструментом реалізації цілей соціально-економічного розвитку, існує низка проблем управлінського та фінансового характеру, які обмежують формування та розвиток аграрних кластерів на території України. Зокрема, не створено механізм методичної, інформаційно-консультаційної й освітньої підтримки розвитку аграрних кластерів; немає координації діяльності державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань підприємців, громадських організацій щодо реалізації аграрної кластерної політики; обмеженим є набір інструментів фінансової підтримки аграрних кластерних проектів із бюджетних джерел.

У зв'язку з цим особливого значення набуває вибір напрямку для всебічного та комплексного аналізу діяльності аграрних кластерних структур, що визначило б переваги даного підходу, перспективи розвитку та можливості розв'язання соціально-економічних проблем. У розробці методів аналізу та прогнозу діяльності аграрних кластерів чимало принципів проблем. По-перше, це розробка концепції аналізу та прогнозу, формування відповідної системи показників; по-друге, інформаційне забезпечення, удосконалення статистичної звітності; по-третє, організація моніторингових комплексних спостережень. Потрібна нова методика аналізу діяльності аграрних кластерів. Сучасна методологічна база зорієнтована переважно на рівень підприємств та основну увагу концентрує на методах аналізу їх діяльності, методах бухгалтерського обліку.

У методологічному відношенні сучасна система оцінки ефективності розрахована на підприємства, які розглядаються окремо від інтеграційних об'єднань, та у цілому не підходить для оцінки діяльності аграрних кластерів. На жаль, немає чіткої концепції аналізу та прогнозу діяльності аграрних кластерних структур, яка б урахувала їх специфіку, соціальний, територіальний і синергетичний ефект від їх діяльності. Для розробки цілісного методичного підходу до аналізу діяльності аграрних кластерних структур, який би об'єднав у єдиний процес збирання інформації, необхідні розрахунки й оцінку результатів їх діяльності, визначення основних тенденцій, порівняння ефективності діяльності, використання аналітичних методів для аналізу, виявлення закономірностей і факторів, які обумовили появу аграрних кластерів, було обґрунтовано основні напрями комплексної оцінки ефективності аграрних кластерів (рис. 2).

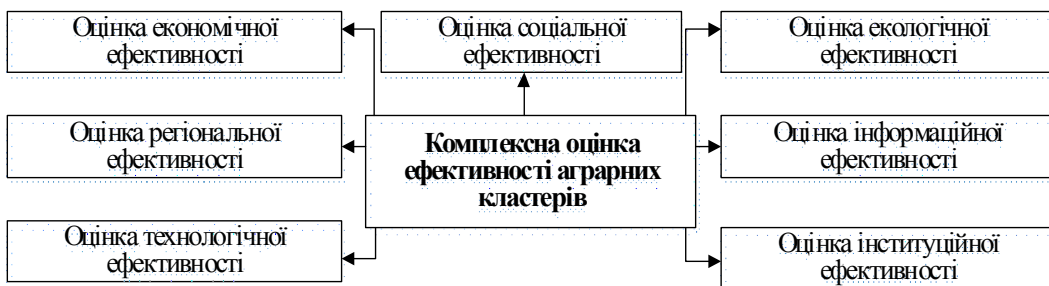

Рис. 2. Основні напрями комплексної оцінки ефективності аграрних кластерів

Оцінка економічної ефективності аграрних кластерів має характеризувати продукцію учасників аграрного кластера, рівень попиту на неї, склад витрат на її виробництво; освоєння нових видів продукції; рентабельність персоналу; рівень продуктивності праці; врожайність сільськогосподарських культур; продуктивність худоби; рівень запровадження інновацій; обсяг залучених інвестицій як безпосередньо учасниками аграрного кластера, так і спрямованих на розвиток інфраструктури; рівень концентрації, товарності та спеціалізації; рівень економії на масштабі виробництва; рівень економії на транспортних і логістичних витратах; рівень економії на зниженні бар'єрів для обміну знаннями, ідеями, управлінськими рішеннями та для доступу до унікальних активів тощо.

Оцінка соціальної ефективності аграрних кластерів складається з характеристики таких показників: середній рівень заробітної плати; розмір соціальної допомоги; розвиненість соціальної інфраструктури; рівень кваліфікації працівників; плинність кадрів; величина інвестицій у людський капітал; рівень якості та тривалості життя; питома вага економічно активного населення тощо.

Для оцінки екологічної ефективності аграрних кластерів можна використовувати такі показники: обсяг недоотриманої валової продукції (у грошовому виразі) на еродованих, кислих, засолених і забруднених землях; витрати на відновлення родючості ґрунту; витрати на попередження забруднення навколишнього середовища; рівень дотримання екологічних норм тощо.

Для оцінки регіональної ефективності аграрних кластерів аналізуються такі показники: питома вага аграрного кластера у валовому регіональному продукті; обсяг податкових надходжень від учасників аграрного кластера; рівень зайнятості населення; питома вага аграрного кластера в експорті продукції регіону; кількість компаній, які співпрацюють із кластером тощо.

Оцінка інформаційної ефективності аграрного кластера складається з витрати на створення й утримання єдиної інформаційної служби (економія на моніторингу ринку, на просуванні продукції аграрного кластера); кількість зовнішніх обмінів; якість ділового клімату тощо.

Для оцінки інституційної ефективності аграрного кластера використовують такі показники: дотримання внутрішніх домовленостей і правил функціонування аграрного кластера; відповідність взаємовідносин у кластері правовим нормам, правилам і традиціям суспільства тощо.

Оцінка технологічної ефективності може проводитися за такими показниками: вартість валової продукції в розрахунку на одну голову худоби; вартість валової продукції у розрахунку на 100 га ріллі; трудомісткість виробництва продукції; ступінь ефективності використаних ресурсів тощо.

За зазначеними показниками ефективності аграрного кластера можна розрахувати інтегральний показник його ефективності. В основу розрахунку покладено алгоритм визначення середньої багатовимірної величини. Спочатку обчислюють співвідношення p_{ij} значень кожної ознаки (x) окремих одиниць сукупності й її нормативного значення (середнього значення або рівня попереднього періоду):

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j},$$

де x_{ij} – значення j -ї ознаки у i -ї одиниці сукупності; x_j – нормативне (середнє значення або рівень попереднього періоду) значення ознаки.

Потім визначають інтегральний показник ефективності аграрного кластера K_{ij} з цих відношень для кожної одиниці:

$$K_{ij} = \frac{\sum p_{ij}}{N} .$$

де N – кількість розрахованих значень кожної ознаки.

Запропоновані нами напрями оцінки ефективності аграрних кластерів доцільно здійснювати за допомогою міжнародної методики оцінки ефективності, яка досить детально описана в міжнародному проєкті “The Cluster Benchmarking Project” [6]. Ця методика пропонує поетапне визначення ефективності аграрних кластерів. На першому етапі оцінюється результативність діяльності аграрного кластера, яка впливає на національну та регіональну економіку у цілому. На другому етапі виявляються фактори, які сприяють підвищенню рівня прибутковості, зайнятості, продуктивності тощо. На третьому етапі виявляються структурні умови, які впливають на розвиток кластера; за допомогою цього аналізу органи державної влади зможуть виявити дійові механізми й інструменти впливу на розвиток аграрних кластерів. На четвертому, заключному етапі досліджуються інструменти державної кластерної політики, які сприяють розвитку кластерних структур, виявляється ступінь цього впливу, розробляється соціально-економічний прогноз на найближчу перспективу щодо впливу аграрного кластера.

Збільшення потенціалу аграрного кластера є можливим за умови системного підходу до його формування. З позиції системного підходу, аграрний кластер – це сукупність суб’єктів господарської діяльності різних взаємопов’язаних галузей економіки, об’єднаних у єдину організаційну структуру, елементи якої спільно функціонують для забезпечення власного розвитку. Підвищення потенціалу аграрного кластера виявляється через тривалий проміжок часу. Системний підхід передбачає погляд на аграрний кластер як на єдине, цілісне, системне утворення, яке складається із взаємодіючих елементів. Взаємодія елементів утворює якісно нові функціональні властивості аграрного кластера. Його цілісність як системна властивість виявляється в синергетичному ефекті й емерджентності.

Сучасні аграрні кластери є надскладними відкритими системами, пов’язаними інтенсивною динамічною взаємодією й обміном ресурсами, інформацією тощо. Зв’язки в цих системах є нелінійними, багатовимірними, зі складними процесами, критичними та хаотичними режимами. Регулювання таких динамічних систем методами централізованого зовнішнього впливу є неможливими навіть на теоретичному рівні. Розробка та використання цільового впливу на процеси самоорганізації у складних динамічних системах, якими є аграрні кластери, за допомогою координування внутрішніх важелів взаємодії є важливим завданням державного управління. І чим складніша кластерна система, тим вище рівень процесів її регулювання.

Ці заходи забезпечать комплексне уявлення про результати функціонування аграрних кластерних структур. Перевагою цього підходу до аналізу ефективності аграрних кластерів є врахування більшості факторів сталого розвитку аграрної сфери (економічна, соціальна, екологічна складові), аналіз параметрів як внутрішнього середовища аграрного кластера (інституційна, інформаційна, технологічна ефективність) так і його зовнішнього середовища (економічна, соціальна, екологічна, регіональна ефективність).

Динамічний та ефективний розвиток аграрних кластерів має стати не лише загальноекономічною передумовою успішного розв'язання більшості виробничих, фінансових, соціальних проблем в аграрній сфері, а й засобом побудови досконалого конкурентного середовища, підвищення продовольчої безпеки країни, зростанню заробітної плати у сільській місцевості, підвищенню рівня споживання основних видів аграрної продукції, екологічній безпеці, зміцненню позицій України на світовому аграрному ринку, зниженню рівня безробіття, створенню умов для поліпшення якості життя населення, тобто має сприяти успішній реалізації усього комплексу цілей соціально-економічного розвитку країни. Як свідчить світова практика, об'єднуватись у кластери доцільно тим, хто працює на створення кінцевого продукту. У сучасних вертикально інтегрованих формуваннях, зокрема у сфері аграрного виробництва, основна маса прибутку залишається на стадії виходу кінцевої продукції (переробка, посередники, торгівля). Кластерний підхід забезпечує формування такого механізму взаємовідносин, який дає можливість одержувати еквівалентний витратам прибуток не тільки тим, хто виробляє або реалізує кінцевий продукт, а й усім учасникам аграрного кластера. У цьому полягає одна з істотних відмінностей аграрного кластера від сформованих інтегрованих структур, у тому числі агрохолдингів, агрофірм, агрокомбінатів, фінансово-промислових груп та інших структур, в яких найменший прибуток одержують саме аграрні підприємства.

Література:

1. *Маршалл А.* Принципы экономической науки ; пер. с англ. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1. – 414 с.
2. *Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року : монографія.* – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2010. – 512 с.
3. *Портер М.* Конкуренция / Майкл Е. Портер ; [пер. с англ. О. Л. Пилявского]. – М. : Вильямс, 2005. – 608 с.
4. *Самуэльсон П.* Экономика / Пол Э. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус ; [пер. з англ. ; под ред. Н. В. Шульпиной]. – М. : Вильямс, 2001. – 688 с.
5. *Федоренко В. Г.* Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // *Економіка та держава.* – 2007. – № 9. – С. 6–9.
6. *Andersen T.* The Cluster Benchmarking Project: Pilot Project Report / Т. Andersen, М. Bjerre, Е. Wise Hansson // *Benchmarking clusters in the knowledge based economy*, Nordic Innovation Centre, Norway, November 2006. – 56 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.insme.org>.
7. *Jacobs D.* Clusters industrial policy and firms strategy / D. Jacobs, А. De Man // *A menu approach technology analysis and strategic management.* – 1996. – № 8 (4). – Р. 425–437.

Ulianchenko Yu. O. State promotion of agricultural clusters development.

In article researched conceptual approaches of state stimulation of the agrarian clusters development. Specified the essence of agrarian clusters, their function and determined the possibility of cluster policy implementation in the agrarian sphere.

Key words: agrarian cluster, cluster policy, competitive environment, evaluation of the cluster effectiveness.

Надійшла до редколегії 17.11.2014 р.